

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗАСУДЖЕНИМИ У ХОДІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті, на підставі аналізу змісту криміналістичної характеристики злочинів, що реєструються у кримінально-виконавчих установах закритого типу, а також особливостей їх розслідування в умовах місць позбавлення волі, визначені найбільш проблемні питання, що стосуються організації протидії повторній злочинності з боку засуджених, та виведені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення з урахуванням існуючих організаційно-правових засад кримінально-процесуальної діяльності в Україні.

Ключові слова: злочин; засуджений; кримінально-виконавчі установи закритого типу; кримінально-процесуальна діяльність у місцях позбавлення волі; криміналістична характеристика злочинів; персонал колоній; засоби та знаряддя вчинення злочинів.

Постановка проблеми та її актуальність. Новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України не тільки по-іншому сформував завдання кримінального провадження (ст. 2), але й змінив порядок і організацію досудового розслідування злочинів і кримінальних проступків (ст. 215) включаючи й тих, що мають місце в слідчих ізоляторах (СІЗО) та установах виконання покарань (УВП), а саме – на відміну від КПК 1961 року, в нині діючому Кодексі здійснення функцій дізнання та досудового розслідування покладено на слідчих органів внутрішніх справ (ОВС).

Як показує практика, зазначені учасники кримінального провадження (ст. 38 КПК «Органи досудового розслідування»), реалізуючи свої процесуальні повноваження в умовах УВП, зіштовхуються з рядом проблем, обумовлених, у першу чергу, особливостями кримінально-виконавчих правовідносин, а, по-друге, відмінностями змісту криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються засудженими у ході відбування покарання у виді позбавлення волі.

У зв'язку з цим, виникла нагальна необхідність на теоретико-прикладному рівні розробити науково обґрунтовані алгоритми вирішення зазначених проблем та створити належні умови для кримінально-процесуальної діяльності слідчих ОВС в УВП, що й стало вирішальним при виборі теми, мети і завдань даної наукової статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Традиційно, як свідчать результати аналізу наукової літератури, зазначеною проблематикою дослідження займаються вчені-криміналісти. Зокрема, при написанні даної роботи методологічним підгрун-

тям стали праці Ю. П. Аленіна, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, В. Г. Лукашевича, О. С. Саїнчина, В. В. Тищенко, Д. І.-О. Сулейманова, В. Ю. Шепітько та ін.

Певні напрацювання у цьому напрямку є в учених кримінально-процесуального права (В. І. Галаган, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, ін.), а також у галузі кримінально-виконавчого права (І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, І. М. Копотун, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець, ін.).

Поряд з цим, новітніх наукових розробок з означеної проблематики є недостатньо, а характер їх досліджень не в повній мірі відображає всі аспекти сучасної криміналістичної характеристики злочинів, що мають місце в УВП України, що й обумовило необхідність та зміст цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Вивчення статистичних даних показало, що стан злочинності в УВП відображає як загальнокримінальні явища, що характерні злочинності в цілому по країні (вбивства, тілесні ушкодження, крадіжки, т. ін.) [1, с. 24-25], так і особливі кримінальні прояви, що можливі лише в умовах відбування кримінального покарання (злісна непокора вимогам адміністрації установ виконання покарань; втеча з місць позбавлення волі, дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань тощо), що обумовлює зміст, характер і специфіку досудового розслідування злочинів серед засуджених, позбавлених волі. З цього випливає, що в УВП необхідно проводити як заходи загальної криміналістичної методики, що здійснюються в межах

всієї України силами і засобами суб'єктів, залучених до кримінально-процесуальної діяльності, так і заходи спеціальної методики досудового розслідування злочинів, які реалізуються відповідно до вимог КПК (ст. ст. 215, 216) слідчими ОВС.

Як свідчить практика, структура злочинів, що вчиняються засудженими в умовах ізоляції їх від суспільства, характеризується відносною сталістю: більшість суспільно небезпечних і карних діянь спрямовані на ухилення від відбування покарання (втечі, злісна непокірність адміністрації установи виконання покарань, т. ін.). З цього можна зробити висновок про те, що основними мотивами вчинення злочинів особами, які тримаються в УВП, виступають різноманітні протиріччя, що закладені в природі кримінальних покарань, які носять об'єктивний характер і взаємне «кримінальне зараження» засуджених, послаблення і розрив їх соціальних зв'язків на волі, т. ін., що варто враховувати у ході досудового розслідування злочинів, вчинених засудженими у ході відбування покарання у виді позбавлення волі. У той самий час, динаміка злочинності в УВП показує, що розпочинаючи з 1996 року, кількість зареєстрованих з боку засуджених пригод зазначеного характеру щорічно зменшується. Таким чином цей процес засвідчує прямий причинний зв'язок загальної та видової злочинності, до якої належить злочинність у місцях позбавлення волі в нашій країні. З іншого боку, це є результатом певної діяльності різноманітних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, спрямованої на посилення боротьби зі злочинністю.

Як показують результати спеціальних наукових досліджень, рівень злочинності серед засуджених у місцях позбавлення волі у цілому є не високим. Це прослідковується як у загальних характеристиках злочинності в системі ДКВС України в цілому, так і у злочинних проявах в конкретних УВП (убивствах, тілесних ушкодженнях, т. ін.). Вказане явище, на нашу думку, є доказом того, що кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк у певній мірі є стримуючим засобом для деструктивної поведінки окремих осіб, схильних до вчинення злочинів. Показовим у цьому плані є співвідношення кількості осіб, засуджених за вчинення умисних вбивств (щорічно більше 2-х тисяч по Україні) та кількості повторних злочинних проявів вказаного виду в місцях позбавлення волі (в середньому 4 випадки по системі ДКВС України на рік). Разом з тим, враховуючи об'єктивну здатність такого кримінального покарання як позбавлення

волі «гасити» деструктивні настрої певної частини осіб та стримувати їх від подальшої антисуспільної поведінки (рецидивних проявів злочинності тощо) необхідно використовувати це при проведенні досудового розслідування в УВП. На жаль, поклавши в основу класифікації злочинів такий критерій, як ступінь тяжкості злочину (ст. 12 КК), законодавець фактично «знівелював» злочини, що вчиняються навмисно чи з необережності (відповідно до ст. 24 та ст. 25 КК) Це привело до того, що сьогодні в місцях позбавлення волі зосереджуються по суті різні по ступеню суспільної небезпеки, педагогічної, психологічної та іншої занедбаності особи, які, взаємодіючи поміж собою в повсякденному житті в умовах ізоляції від суспільства, не тільки відчувають різноманітні впливи один на одного, але й вимушені дотримуватись ще більш сильного впливу – об'єктивної дії злочинної субкультури. Як наслідок, найбільш «дискомфортно» та соціально «скривдженими» у цій ситуації вважають себе особи, які засуджені за вчинення злочинів з необережності, особливо, якщо врахувати, що відповідно до вимог розділу IX Загальної частини КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності», вказана категорія осіб позбавлена можливості застосування судом до них даного інституту права у випадках вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів, а подекуди, злочинів середньої тяжкості (ст. ст. 45, 46).

Все це, без сумніву, справляє негативні впливи на стан досудового розслідування злочинів, вчинених в УВП. А також обумовлює необхідність розробки новітніх технологій кримінально-процесуальної діяльності слідчих ОВС в умовах місць позбавлення волі.

Немаловажне значення при проведенні досудового розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі, має така ознака їх криміналістичної характеристики, як стан виявлення причин і умов, що склали детермінаційний комплекс обставин, які породили і обумовили злочинність в УВП.

Виходячи з цих методологічних підходів та беручи до уваги добуті в ході дослідження емпіричні дані, слід погодитись з думкою О. М. Джужи про те, що детермінанти злочинності в УВП лежать у двох площинах:

- по-перше, вони мають зовнішній характер, тобто знаходяться за межами УВП;
- по-друге, мають «внутрішню» природу: криються в самій системі виконання покарання у вигляді позбавлення волі [2, с. 313-315].

В кримінологічній літературі детермінанти злочинності поділяють на: соціально-економічні; соціально-правові; соціально-психологічні; організаційно-управлінські; технічні [3, с. 96-101]. Крім цього, в кримінопенології виділяють: зовнішні особливі загально-соціальні причини так званої «покаральної» злочинності та її внутрішні причини [4, с. 328-329].

Соціально-економічні причини, у першу чергу, пов'язані з розшаруванням населення, у зв'язку з цим виникла незначна група багатих людей, чії прибутки нерідко мають незаконне походження. У той самий час, обмеженість матеріальних ресурсів і намір отримати доступ до них попри все, у тому числі ціною життя інших осіб, стає вирішальним стимулятором користолюбства, насильства, жорстокості. Крім цього, як свідчить практика, в останні роки якісно змінився склад злочинців, погіршилися їх основні кримінологічні риси: більшість осіб – це молоді особи до 30 років; ті, які до вчинення злочину ніде не працювали та не навчалися, т. ін. [5, с. 35]. Все це, без сумніву, варто враховувати у ході досудового розслідування злочинів в УВП.

У той самий час, соціально-правові детермінанти злочинності лежать у самій природі покарання у виді позбавлення волі, яка полягає у примусовому, одностатевому скупченні на обмеженому просторі (УВП) великої кількості суспільно небезпечних осіб та встановленні щодо них передбачених законом і обвинувальним вироком суду правообмежень. При цьому детальна регламентація їх поведінки, нав'язування незвичних або небажаних стосунків, постійний ґрунт для виникнення конфліктних ситуацій, відчуття незахищеності, вороже середовище, прояв стадних інстинктів, потурання примітивним бажанням, постійне очікування образи, глузу, нападу, насильства з боку тих, хто і до арешту і до засудження вирішував свої проблеми за допомогою сили, а також наявність можливості майже безкарно (що добре знають засуджені) здійснити ті чи інші форми насильства – все це штовхне засуджених до вчинення різних за мотивами й цілями злочинів, що теж обумовлює особливості криміналістичної характеристики злочинів, що мають місце в УВП.

Тобто насильство, як правильно зробили висновки Б. Ф. Водолазський та Ю. А. Ватутін, невід'ємно притаманне місцям позбавлення волі [6, с. 27]. Хоча, з іншого боку, зміст покарання для значної частини засуджених, як обґрунтовано вважає В. А. Уткін, нерідко виступає необхідним поштовхом, каталізатором, який спонукає особу засудженого до правильного сприйняття

заходів виправно-трудового впливу, до самовиховання, спокутування вини [7, с. 129].

Як встановлено в ході дослідження, соціально-психологічні детермінанти злочинності у місцях позбавлення волі тісно взаємопов'язані з відношенням суспільства до засуджених і оцінкою даного покарання останнім. На жаль, у сьогоденні в суспільстві панівною є ідея кари (відплата за вчинене, помста) [8, с. 113]. Це знайшло своє відображення і в законодавстві (ст. 50 КК України), і в науці [9], і на практиці (зокрема, згідно висновків Європейського Комітету по запобіганню катувань 30 % ув'язнених під варту та засуджених в Україні є жертвами катувань) [10, с. 27-28]. З іншого боку, загострене переживання втрати волі, особливо, як це встановлено В. О. Елеонським та підтверджено під час даного дослідження, у першу третину відбуття покарання, стає одним з рішучих моментів порушення режиму, непокори вимогам адміністрації, втечі та вчинення інших злочинів з участю засуджених [11, с. 55]. Більш того, між змістом переживань засудженими покарання у перший період перебування в УВП та їх антисуспільною поведінкою існує, як вірно стверджує А. Усс, певний зв'язок [12, с. 43]. Встановлено, що особливо в перші місяці перебування в умовах ізоляції від суспільства, засуджені з самого незначного приводу вчиняють різноманітні проступки, у тому числі порушення режиму відбування покарання, та злочини, провокують або беруть активну участь у конфліктних ситуаціях. Особливо такі неадекватні реакції є характерними для засуджених, які мають дефекти психіки [13, с. 36-37]. Саме це, у свою чергу, також впливає на зміст криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються в УВП.

Організаційно-управлінські детермінанти злочинності в УВП у більшій мірі пов'язані з організацією діяльності ДКВС України. Зокрема, практика службових розслідувань по фактах вчинення злочинів у місцях позбавлення волі [14, с. 13-17] та наукові дослідження з означеної проблематики [15] засвідчують, що комплекс причин і умов цих суспільно небезпечних діянь лежать у площині прорахунків адміністрації колоній з питань організації режиму, охорони, нагляду, ОРД та недосконалості реформ, що здійснюються в системі ДКВС з липня 1991 року. Як встановлено у ході дослідження, організаційно-управлінськими детермінантами злочинності в місцях позбавлення волі виступають:

а) значне перевищення фактичної кількості засуджених до позбавлення волі над встановленим

лімітом наповнення УВП, що приводить до неповної трудової зайнятості останніх, труднощів їх побутового влаштування, до неможливості охопити всіх осіб виховною, оперативно-профілактичною та іншою роботою по їх виправленню. У зв'язку з цим, як правильно зробив висновок М. Келлі, слід використовувати всі можливості для того, щоб розказати про свої проблеми суспільству – виходити на державні структури і представників громадськості, залучати журналістів, працювати з прокурорами і суддями. Необхідно приймати максимум зусиль, щоб були почуті аргументи про те, що переповненість тюрем – це зло: для системи виконання покарань, для засуджених і суспільства і цілому [16, с. 20];

б) неукомплектованість деяких відділів і служб УВП висококваліфікованими кадрами, у першу чергу, соціально-виховного та оперативно-профілактичного спрямування, а також прорахунки у доборі, розстановці підвищенні кваліфікації кадрів їх професійної майстерності.

Тому важко з цього приводу не погодитись з думкою Д. Мак-Мануса, який вважає, що для забезпечення нормального функціонування УВП слід подбати про наявність добропорядного, підготовленого і мотивованого персоналу. Говорять про це і політики і керівники держави, проте практика часто буває зовсім іншою – відмінною від декларацій. Дуже часто ігнорують персонал УВП та його потреби, і немає підтверджень, що його насправді цінують [17, с. 6];

в) відсутність постійної та якісної інформації в адміністрації УВП про негативні явища і процеси, що відбуваються в середовищі засуджених, а головне – про конфліктні криміногенні ситуації – чи неповнота цієї інформації, а також неналежний її облік і особливо оцінка, що обумовлюються в основному незнанням посадовими особами показників криміногенних ситуацій та заходів, які необхідні для прийняття в типових випадках на даний момент, недоліками організаційної роботи по забезпеченню безпеки, охорони та оперативної роботи;

г) неприйняття своєчасних заходів по виявленню лідерів серед негативної частини засуджених, авторитетів злочинного середовища, ворогуючих угруповань та по «руйнуванню» їх зсередини, з метою профілактики групових і масових ексцесів, насильницьких злочинів і т.п. Тобто не ведеться цілеспрямована та ефективна робота по блокуванню впливу кримінальної субкультури на середовище засуджених. У той самий час, історія розвитку цього анти суспільного явища свідчить про те, що звичай адаптуються до

змін мікросередовища, тобто ними можна управляти, на них можна впливати, хоча це і дуже складний, неоднозначний і тривалий процес [18, с. 340]. Все це також обумовлює зміст криміналістичної характеристики злочинів.

Висновки. Як показали результати даного дослідження, детермінанти злочинів у місцях позбавлення волі носять як загально-соціальний (на рівні суспільства), так і внутрішній (на рівні УВП) характер, де пріоритетними, у свою чергу, є останні, через специфіку кримінально-виконавчих відносин, існуючу субкультуру засуджених та природу покарання у виді позбавлення волі. Тому, так важливо залучати до досудового розслідування злочинів у місцях позбавлення волі всі можливі «зовнішні» інститути держави і суспільства, включаючи використання інформаційних систем, що створені відносно осіб, які стоять на профілактичних обліках; відомості про засуджених, що отримані в ході опитування близьких родичів та інших осіб, які прибувають на побачення; дані громадських організацій, трудових колективів, ін.

Проведений аналіз наукової літератури показав також, що не дивлячись на велику кількість розробок, присвячених питанням криміналістичної характеристики злочинності у місцях позбавлення волі та їх розслідування, наука не сказала свого рішучого слова з даної проблеми. У зв'язку з цим безсумнівним є висновок про те, що УВП повинна стати об'єктом комплексного наукового дослідження, яке повинно орієнтуватись на реальні потреби практики. У свою чергу, самі слідчі ОВС самі повинні бути досвідченими практиками, мати знання, що необхідні для діагностики змісту цієї характеристики, а також вміти правильно використовувати зазначену інформацію у ході досудового розслідування злочинів в УВП.

Література

1. *Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2013 р. за даними судової статистики* // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 5 (165). – С. 23-34.
2. *Курс кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн.* / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
3. *Кримінологія: Особлива частина: Навч. посібник / за ред. І. М. Даньшина.* – Х.: Право, 1999. – 230 с.
4. *Старков О. В. Милуков С. В. Наказание: уголовно-правовой криминологический анализы / О. В. Старков, С. В. Милуков.* – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 461 с.

5. *Маляренко В. Т.* Про соціальну зумовленість і справедливість покарання / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3 (31). – С. 32-44.
6. *Водолазский Б. Ф., Вакутин Ю. А.* Преступные группировки. Их обычаи, традиции, «законы» (прошлое и настоящее) / Б. Ф. Водолазский, Ю. А. Вакутин. – Омск, 1979. – 61 с.
7. *Утевский Б. С.* Воспоминания юриста: Из неопубликованного / Б. С. Утевский. – М.: Юрид. лит., 1989. – 304 с.
8. *Короткий* тлумачний словник української мови / За ред. Д. Г. Гринчишина. – 2-ге вид. – К.: Рад. школа, 1988. – 320 с.
9. *Степанюк А. Х.* Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / А. Х. Степанюк; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 393 с.
10. *Висновки і рекомендації Комітету ООН проти катувань: Україна.* Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями 21 листопада 2001 року // Аспект. – Донецьк, 2002. – № 1 (6). – С. 27-28.
11. *Элеонский В. А.* Воздействие наказания на осужденных: Учеб. пос. / В. А. Элеонский. – Рязань: Рязан. высш. шк. МВД СССР, 1982. – 85 с.
12. *Усс А. В.* Конфликты между осужденными, сопровождающиеся насильственным посягательством (по материалам ИТК строгого режима) / А. В. Усс. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1984. – 64 с.
13. *Профилактика самоубийств: Краткое руководство по суицидологии для работников пенитенциарной системы* / А. Н. Маховиков, В. А. Розанов, Р. Стильха. – Одесса, 2001. – 54 с.
14. *Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році: інформ. бюл.* – К.: ДПтСУ, 2013. – Кн. 1. – 58 с.
15. *Кузнецова Н. Ф.* Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 204 с.
16. *Келли М.* Судебная практика и переполненность тюрем / М. Келли // Аспект: Інформ. бюл. – Донецьк: Донецький меморіал, 2003. – № 2. – С. 19-20.
17. *Мак-Манус Д.* Роль персоналу у забезпеченні прав людини у в'язниці / Д. Мак-Манус // Аспект: Інформ. бюл. – Донецьк: Донецький меморіал, 2003. – № 2 (10). – С. 5-8.
18. *Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии* / Под ред. Д. А. Шестакова. – СПб., 2003. – 353 с.

Н. В. Карпенко

О некоторых особенностях реализации на практике криминологической характеристики преступлений, которые совершаются осужденными в ходе отбывания наказания в виде лишения свободы

В статье, на основании анализа содержания криминологической характеристики преступлений, которые регистрируются в уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа, а также особенностей их расследования в условиях мест лишения свободы, определены наиболее проблемные вопросы, относящиеся к организации противодействия повторной преступности со стороны осужденных, и выведены научно обоснованные пути их решения с учетом существующих организационно-правовых оснований уголовно-процессуальной деятельности в Украине.

Ключевые слова: преступление; осужденный; уголовно-исполнительные учреждения закрытого типа; уголовно-процессуальная деятельность в местах лишения свободы; криминологическая характеристика преступлений; персонал колоний; средства и орудия совершения преступлений.

N. Karpenko

Some features of the practical implementation of criminological characteristics of crimes committed by prisoners during serving a sentence of imprisonment

In the article, based on content analysis of criminological characteristics of crimes recorded in the penal institutions of the closed type and characteristics of their investigation in prison conditions, the most problematic issues related to combating the recidivism of re-sentenced were identified. Scientifically reasoned solutions based on existing institutional and legal framework of criminal procedure in Ukraine are presented.

Key words: crime; convict; penal institutions of the closed type; criminal procedural activities in prisons; criminological characteristics of crimes; colonies staff; means and instruments of crime.